

A SZAPOLYAI-CÍMER VÁLTOZATAI A 15–16. SZÁZADBAN

GYULAI ÉVA

A Szapolyaiak címerrepresentációja I. Mátyás korában (pecsétek és vitézi síremlékek)

A Szapolyai-címer nemcsak a magyarországi heraldika korszakos változásának, jelesül az élő heraldika korából a hanyatló korszakba való átmenetnek tanúja és reprezentánsa, hanem a magyar történet 15. század közepétől a 16. század második feléig tartó sorsfordító évszázadának, a középkor végének és az újkor hajnalának jellegzetes forrása is. A Szapolyai család ugyanis a mátyási konszolidációból a törökkorba, az ország megosztottságába vezető történeti korban, illetve a nemzeti királyság rövid intervallumában és az önálló erdélyi állam megszületésének idején karrierjével és politikai működésével tevőleges részese volt Kelet–Közép Európa hatalmi harcainak, köztörténetének. Így családi, majd uralkodói címerük variánsainak, sőt a jellemző címerhordozóknak és változásaiknak a segéd tudományok különböző diszciplínái (szfragisztika, heraldika, történeti ikonográfia, művészettörténet) segítségével történő vizsgálata közelebb vihet a történeti kor társadalmá, főként elitje gondolkodásmódjának, ízlésének megértéséhez. A politikai célok eléréséhez és az önérvényesítéshez a korban egyszerű, közérthető szimbólumok szükségeltettek, s a címernek mint a politikai reprezentáció, sőt akarat közérthető médiumának fontos szerepe lehetett abban, hogy a Szapolyai család tagjai a társadalom legszelesebb rétegeinek közvetítsék törekvéseiket, s így maguk mellé állítsák, illetve megtartsák politikai szövetségeseiket. A címer változatai ugyanakkor sokat elárulnak abból, hogy viselőjük melyik történeti és politikai szituációban mit tartott fontosnak feltárni ambíciójából.

Bár a címer a rendiség elismert politikai és társadalmi intézménye volt, és a címeradományok megjelenésével a jog is kiterjedt rá, sőt a címer megfestett ábráját tartalmazó oklevél az „eredeti” jelvényt is lefektette, a címerek – viselésük és alkalmazásuk törvényi szabályozásának hiányában – mégsem kanonizálódtak, hanem változatos formában jelentek meg a gyakorlatban, a legjobb példa erre éppen az országcímer vagy államcímer, amely a magyarországi régiségben nemcsak az uralkodókkal változott, hanem egy-egy király gyakorlatában is. Királyaink ugyanis uralkodásuk alatt többször változtatták címerüket igényeik és céljaik függvényében. A címerváltozat nem egyszer a címerhordozótól is függött, hiszen a nagyobb presztízst közvetítő felségi pecsét, vitézi síremlék, hadizászló stb. a címerváltozatok közül is az előkelőbb, a hatalmat plasztikusabban megjelenítő formát igényelte.

Címerváltozatoknak valójában a pajzs felosztásában és a címerábrák megjelenítésében, illetve a mázakban mutatkozó eltéréseket tekintjük, a pajzsforma divatokat követő változtatásai még nem hoznak létre új címervariánst.

1. Szapolyai Imre szepesi gróf pecsétje, 1476.

NYÁRI 1886, LX/77. ábra alapján (HK)

A Hunyadiak alatt felemelkedő Szapolyai vagy Zápolya család címerének első előfordulása a 15. század második felére esik. A legkorábbi magyarországi címerek – használatuk leggyakoribb korabeli módja miatt – pecsétnyomatokon maradtak fent, így a legelső Szapolyai-címereket is ezekről ismerjük. Szapolyai Imre 1462-ben főkincstartóként farkast véset pecsétnyomójára, ezt használja 1464-ben boszniai kormányzóként és a dalmát–horvát–szlavón bánként kiadott oklevelében is.¹ Szepesi grófként használt kerek vörös viaszba nyomott függőpecsétjén (1476)² a csücskös talpú címerpajzsot késő gótikus címertartó angyal tartja, amelyen jól kivethető egy hármashalomból kinövő jobb felé néző, támadó állásban ábrázolt farkas, mellette hold és csillag, mint kedvelt kozmikus szimbólumok, amelyek igen alkalmasak voltak a mező felső – általában üres – részének kitöltésére, ugyanakkor lebegő elhelyezésük megfelelt az égitestek természetes megjelenési formájának. A függőpecsét rajzán a pajzs körül a gótikus oltárokról jól ismert mondatszalagok tekeregnek, a legenda gótikus minuszkulái azonban itt a pecsét birtokosának nevét és titulását mondják el (*1. kép*). Imre öccse, István is ezt a címet használja 1497-ben szepesi grófi függőpecsétjén, szintén címertartó angyallal, doborpajzsos és minuszkulás körirattal.³ A lenyomaton jól látszik a hold és csillag is (*2. kép*).

¹ MOL DI 15698, 15719, 16022. Vö.: CSÁNKI 1887, 2. közlemény 14. jegyzet. BTM Pecsetgyűjtemény 64.643

² MOL V 8 360. doboz. DI 17866. Közli: NYÁRY 1886, IX. tábla 77. sz.

³ MOL DI 20626, CSÁNKI, 1887 2. közlemény 14. jegyzet. A címer rajzát közli: ACSÁDY, 1896. 363., 667.

2. Szapolyai István pecsétje, 1497. ACSADY 1896, 363. alapján (HK)

A nádori méltóságot elnyert Istvánt fia, János is követi a pecséthasználásban. 1511-ben egy harminchat gyűrűspecséttel hitelesített oklevélen az ország báróinak és főpapjainak pecsétjei között ott van Szapolyai János szepesi grófé is. A nyolcszögletű papírfelzetű gyűrűspecséten koronás angyal tartja a hatszögletű, ún. spanyol címerpajzsot, melyre hármás halomból kinövő, jobbra néző, mancsait előrenyújtó farkast helyeztek, mögötte csillaggal, a pajzsot körirat övezi [IOANNES COMES SEPUSIEN(SIS)].⁴ Ugyanezt a pecsétet használja 1513-ban is egy oklevelén.⁵ Nemcsak gyűrűspecsétjén viseli a farkast ebben az időben, hiszen 1511-ből fennmaradt egy cipőpecsétje is, vörös viaszba nyomva, szintén angyalos, s ugyancsak növekvő farkast hordoz.⁶ Erdélyi vajdaként is ezt véseti pecsétjére 1516-ban.⁷ János öccse, György szepesi gróf, aki Corvin János lányának volt jegyese, és a mohácsi csatában tűnt el, 1524-ben használt pecsétjének tárcsapajzsát szintén angyal tartja, rajta a jól ismert jobbra tekintő növekvő farkas, igaz, itt a pecsétmetsző koronával és nem halmokkal támasztja meg a címerképet, a pecséten a tulajdonos monogramja is olvasható.⁸ Hogy az élő heraldika korának végén a Szapolyaiak megkülönböztető címere a farkas volt, nemcsak a pecsétetek példázzák, hanem a Mátyás-kori építőművészet egyik jellegzetes heraldikai emléke, a kassai plébániatemplom címersorozata is. A Szent Erzsébet-plébániatemplom 1480 körül emelt szentségháza kőfaragványainak heraldikai programja a Mátyás mellett felsorakozó bárók politikai elkötelezettségét volt hivatva kifejezni, hasonlóan a többi hasonló címersorozathoz, akár a visegrádi díszkútra, akár a vajdahunyadi loggiára gondolunk. Ez a címersorozat sokban hajaz a főúri pecsétetekkel kísért oklevelekre, ahol a bárók szinte maguk helyett jelvényüket sorakoztatták fel a király oldalán. A kassai címersorozatban az országcímereket (Magyar-, Csehország, Szlavónia), illetve

⁴ MOL DI 22154, CSÁNKI, 1887. BTM Pecsétgyűjtemény 64.732

⁵ MOL DI 29622, CSÁNKI 1887, 2. közl. 15. jegyzet

⁶ MOL V 4. 34. doboz

⁷ MOL DI 22788., V 8 1233. doboz

⁸ ÁLDÁSY, 1886. 99. A pecsét rajzát közli: FORSTER 1905–1913, I, 235.; 263. ábra

Mátyás hollós szív-pajzsos királyi címerét, valamint Kassa címerét 12 főúri címer faragványa kíséri, köztük a Szapolyaiak hármashalomból kinövő farkasa a holddal (3. kép).⁹ A faragvány a címer színeire is eligazítást ad, a mező kék, a hármashalom pedig zöld, a farkas ezüstszínű, a hold és csillag ezüst, illetve arany.¹⁰

3. A Szapolyai-címer a kassai plébániatemplom címersorozatában, 1480 körül
CSOMA 1889, 14. sz. ábra alapján (HK)

A farkas következetes jobbra fordulása arra enged következtetni, hogy nem adományról van szó, hanem felvett címerről, hiszen a magyarországi armálisokban, ahol a címerképet az oklevél elejére, az uralkodó neve elé festik, a heraldikai udvariasság szabályai szerint általában balra néznek a címerállatok. A hármashalom, illetve a címerállat növekvő alakja, jól kivehető támadó ábrázolása viszont tudatos kompozícióra vall, igaz, nem túl eredetire, hiszen a legnépszerűbb heraldikai állatot, az oroszlánt is gyakran rajzolták ebben a pózban. Hogy a farkas mikor jelenik meg a Pozsega megyéből származó nemesek jelvényében, nem tudjuk, elképzelhető, hogy a család hivatalra jutott ősei már a 14. század végén használják, amikor a Zápolyák először bukkannak fel a forrásokban. Hajlunk azonban arra, hogy csak a 15. században kezdték viselni ezt a címet, nemcsak azért, mert korábbi pecsétábra nem maradt fent, hanem, mert az ábrázolások konzekvensen sisak nélküli címerhasználatot mutatnak, sőt a 16. századra is ez a gyakorlat öröklődik, a sisak nélküli pajzs divatja pedig Mátyás korában terjedt széles körben, a reneszánsz címerművészet újításaként. Ugyanezt erősíti a családi heraldika jellegzetessége: a pajzs mögötti angyalhoz mint címertartóhoz való feltűnő ragaszkodás is. Bár a címertartó angyal már korábban is feltűnik az európai címereknél, a magyarországi főúri családok, főként az országos méltóságra jutott tagjaik az 1440-es évektől kezdik használni pecsétjeiken, az elsők között van Garai László, Cillei Ulrik, nem sokkal később Hunyadi János.¹¹ Őket követik a Szapolyaiak, de a szabad királyi városok

⁹ CSOMA 1889, 14. kép

¹⁰ CSERGHEŐ 1887, 14.

¹¹ PEKÁR 1974

címereit is gyakran tartja angyal a korban. Felmerül a kérdés, hogy nem a királyi szolgálat és az uralkodó iránti hűség, illetve a főúri státusz, méltóság kifejezője-e az angyal a 15. századi címereknél?

Címerállatokat és állatos pecsétjelvényeket már korábban is gyakran használtak Magyarországon, a naturalizmusra törekvő sajátos magyar heraldikai ízlésre általában is jellemző az állatábrák kultusza. A heroldalakoktól idegenkedő magyarországi címerek az állatok közül is leginkább a természetes környezet faunájából válogattak, a képzelt, mondabeli lények viszonylag ritkák voltak. A farkas kedvelt élőlény, ami a korabeli mindennapi környezetben való gyakori feltűnésére mutat, különösen Erdélyben volt jelentős a kultusza nemcsak a címerviseletben, hanem a névadásban is, mind a magyar, mind a román személynevek között gyakran előfordul. Már a korai, Zsigmond-korabeli címeradományokban találkozunk ezzel a címerképpel, 1398-ban Csentevölgyi Pál fia Demeter prépost kap nyíllal átlőtt farkasfejet armálisában.¹² 1431-ben a Kistárkányi család tagjai ősüknek a király német- és oláhországi (!) útján tanúsított hű szolgálatai jutalmaként címeres nemesiséget nyernek, címerükben egy karddal átdőfött farkassal viaskodó ősz hajú és szakállú ember látható.¹³ A Recskyek 1415-ben torkon karddal átszúrt farkast kapnak címerükbe.¹⁴ A Szapolyaiak ősi birtokaihoz közel eső Körös megyében az Abramowcz-Zenthmyhali család II. Ulászló királytól 1498-ban nyert címere kék mezőben, jobbról arany csillag, balról ezüst hold által kísért bal felé néző s szájában egy fehér bárányt hurcoló természetes színű farkas, sisakdíszre fekete holló.¹⁵ Kevendi Székely Jakab 1493-ból származó pecsétjén tárcsapajzsban növekvő, jobbra néző, két csillag által kísért farkas látható, sisakdíszre a pajzsalak, mellette kísérő csillagok lebegnek.¹⁶ A szomszédos országokban sem volt ismeretlen a farkas mint nemesi jelvény, ezt igazolja Olmüci Ágoston cseh-morva nemes felhőből kinövő farkasa, viselője alkancellárként 1496 és 1511 között élt és működött Budán.¹⁷

A példák nemcsak a farkas kedveltségét mutatják, hanem azt is, hogy a természethez közel álló ember, a vadászó, utazó, birtokait járó, harcoló nemes ellenfélként is többször kénytelen volt megküzdeni ezzel az állattal. Hogy az újabb kori magyar irodalomból jól ismert „farkaskaland” a középkori és törökkori ember valóságos élményei közé tartozott, arról éppen az utolsó Szapolyai, II. János egyik címeradománya tanúskodik. János Zsigmond erdélyi fejedelemeként Tordán, 1569. november 2-án egyik tisztviselőjét, Bachy János nagyobb kancelláriai jegyzőt kü-

¹² CSOMA 1913, 34–35.

ÁLDÁSY 1895

¹⁴ VARJU 1896, Czimertani., SIEBMACHER 1885–1893, IV, Taf. 74.

¹⁵ VARJU 1896, J. Siebmacher's

¹⁶ VARJU 1896, Czimertani

¹⁷ MIKÓ 1985, 68.

lönös címerrel jutalmazza: „háromszögletű kék színű pajzsban egy farkas zsákmányra éhes ragadozóként ábrázolva... amint szájával félig elnyel egy széttárt kezű csecsemőt” A címerkép arra az eseményre utal, amikor a későbbi jegyzővel várandós és már vajúdó anyát egy téli napon Kolozsvárra utaztában három éhes farkas megtámadta az úton, s ha az isteni gondviselésnek köszönhetően nem sietnek segítségükre, ő és gyermeke odaveszett volna.¹⁸

4. Szapolyai Imre nádor pecsétje, 1485. ACSÁDY 1896, 307. alapján (HK)

A Szapolyai-címer nemcsak azért foglal el különleges helyet a magyarországi heraldikában, mert része lesz az uralkodói jelvénynek, hanem általános címertani és művelődéstörténeti szempontból is tanulságos fejlődése; a nádorságig jutott család ugyanis ősi, de legalábbis több nemzedékre visszamenő címerállata mellé egy másikat is használni kezd, talán ugyancsak felvett címerként és nem adomány birtokában. A másik címerkép, az egyszarvú, János király apjának, illetve nagybátyjának reprezentációjában tűnik fel először. A fennmaradt pecsétek alapján Imre nádor († 1487) az első, aki az egyszarvút felveszi címerébe, 1485-től nádori függőpecsétjén¹⁹ ugyanis már szerepelteti. Ezen a címertartó angyal két tárcsapajzsot tart két kezével, a jobb oldali pajzsban balra, vagyis udvariasan a másik címer felé forduló ágaskodó teljes farkassal, feje előtt és mögött hold, illetve csillag, a másik pajzsra pedig egyszarvút helyeztek, szintén ágaskodva (4. kép).²⁰ Nem sokkal később öcsöcse, István nádor (†1499) is viseli az új címert. 1495-ben – egyedülálló módon – csak az egyszarvút véseti pecsétjére.²¹ Ő az első, aki osztott pajzsot visel, 1492-ben

¹⁸ *Scutum triangulare celestini coloris, in quo lupus animal rapax et ad praedam avidum suo modo eleganter depictus esse cernitur, in cuius ore infans expansis manibus ab umbilico existere conspicitur... Infans Joannes Bachy est, qui cum genitricis suae iam iam parturientis utero gestaretur, iter ad ciuitatem Coloswariensem hyemi suscipientis et ecce ipsam lupi tres famelici derepente aggrediuntur, adeo cum periculo, ut nisi in tanto discrimine laboranti opem tulissent, illi una cum infanti suo perendum erat.* MOL F 15 6. köt. ff. 132–133., GYULAI (szerk.) 2005, k6.89. sz.

¹⁹ FORSTER 1905–1913, I. 91.

²⁰ Rajzát közli: ACSÁDY, 1896. 307., 675.

²¹ CSERGHEŐ 1887, A pecsétrajzot közli: NAGY 1857–1868, VII, 490.

használt pecsétjén ágaskodó egyszarvúval (1. 4. mező) és növekvő farkassal (2. 3. mező) négyelt pajzsot használ,²² akárcsak 1497-ben vörös viasz függőpecsétjén.²³ A címerképek, nélkülözve minden heraldikai udvariasságot, jobb felé néznek, ami arra utal, hogy mindkét címerkép eredetileg egyedül uralta a pajzsot, s csak később kerültek a négyelt mezőre (5. kép).

5. Szapolyai István nádor pecsétje, 1492. NAGY 1857–1868, VII, 490. alapján (HK)

A kérdés, hogy vajon a fivérek egyszerre határozták-e el, hogy új jelvénnel lépnek fel a nyilvánosság előtt hivatali pecséthasználatukban, vagy István mintegy örökölte bátyja címerét, a források alapján megválaszolhatatlan, hiszen még arra sem tudunk megnyugtatóan felelni, hogy adományként nyerték-e el, netán önként kezdték használni. Az bizonyos, hogy a farkassal ellentétben, egyszarvúval nemigen találkoztak birtokaikon, illetve gyakori utazásaik során, a legendáját viszont feltehetően ismerték, s Szapolyai István ausztriai hadjáratán, Bécs kapitányaként talán még a Habsburg-kincstárban őrzött egyszarvú agyarának történetével is találkozott. Nem lehetetlen, hogy nagyurakként a Szapolyaikat is gyógyították az egyszarvú agyarának porával, amely a legdrágább és legnagyobb hatásúnak vélt patikaszernek közé tartozott.

²² Uo.

²³ MOL DI 20521/2, V 8 417. doboz

6. Szapolyai Imre (†1487) szepeshelyi síremlékének címerkompozíciója, rajz (HK)

Az új címer azonban gyorsan családi jelvény lett, ezt igazolják a Szapolyaiak címérének a két nádor sírkövén megjelent változatai. A szepeshelyi vitézi síremlékek nemcsak a családi és személyes reprezentációnak jelentik a csúcst, hanem a címerreprezentációnak is. A két sírkő kompozíciója megfelel egymásnak, nemcsak a vitézi alakok viselete, a kárpit és az azt tartó angyalok, a lábtartó oroszlán szerepeltetése egyezik, hanem a címerek elhelyezése, programja is. Mindkét vitéz mellett a pecsétokról is jól ismert angyalok tartják a halott címerpajzsait, s mindkettejük hadi lobogóján megjelenik címerük. Imre mellé két külön tárcsapajzsra helyezték jobbra néző címerállatukat, jobb felől, előkelő helyen a farkast, bal felől az egyszarvút. A zászlóra az ősi címerállat, a farkas került (6. kép).²⁴ Az öccsét alig tíz évvel túlélt

²⁴ CSOMA–CSERGHEŐ 1890, Szapolyai Imre

István vajda, Szapolyai János atyja sírkövén a jobbra helyezett címeren a nádori pecsétről jól ismert négyelt pajzs látható az egyszarvúval és farkassal, a bal oldalin pedig a farkas (7. kép).²⁵ Az egyszarvúval és farkassal négyelt pajzs annyiban tér el István nádor említett pecsétjeitől, hogy itt a címerállatok szembefordulnak, a heraldika udvariassági szabályát és bizonyos kompozíciós elvet követve. A farkas csak a második helyen szerepel, a hadizászlóra is az egyszarvút tették, így Szapolyai Imre síremlékével összevetve Istvánnál hangsúlyosabb az unikornis, mintha Imre a múltat, István pedig az újabb divatot képviselné. A címerállatok ikonográfiájában viszont következetesek a síremlék megrendelői és készítői, mivel a farkast mindig hármashalomból kinövőnek, az egyszarvút pedig ágaskodóként ábrázolják. A két sírkő feliratában is eltér, Imréjén középkori mintára a kölap szélén fut körbe a mondatszalg, Istvánnak pedig a sírköve felé helyezett két tárcsapajzsra vésték hexameteres epitáfiumát.

7. Szapolyai István (†1499) szepeshelyi síremléke.
CSOMA–CSERGHEŐ 1890, Szapolyai István ábrája alapján

Az egyszarvú nem számított ritka címerképnek a 15–16. században, népszerűségét

²⁵ CSOMA–CSERGHEŐ 1890, Szapolyai István

mutatja, hogy Oláh Miklós balharánt pólyában futó egyszarvút nyert armálisában 1548-ban,²⁶ de ez volt Fráter György címerállata is.²⁷ 1462-ben ágaskodó egyszarvú van a Petneházy-armálisban,²⁸ de ezt viselték a Kornisok is névcímerükben. A 15. századi unikornis-címerek divatja erősíti azt a sejtésünket, hogy a címerállat megjelenése a Szapolyaiaknál nem véletlen szeszély, hanem tudatos, a presztízsemelés céljával hozott döntés eredménye. Bizonyára a gyors rangemelkedés készítette a Zápolyákat arra, hogy régi, kissé talán provinciálisnak tűnő farkasuk helyett új, a nyugati heraldikában kedvelt és a magyarországiiban is egyre gyakoribb képzeti állatot tegyenek meg szimbólumuknak, amelyhez több, a korban ismert legenda, jelkép kapcsolódott. Talán nem is voltak egyedül ezzel a gyakorlattal, megkockáztatjuk, hogy a Szapolyai család mintegy „arbitrarius elegantiarum”-ként vette fel régi címere helyett, vagy azt kiegészítve a divatos egyszarvút.

Bár nem tudjuk, a Szapolyaiak milyen mintát követtek, amikor az egyszarvúval új címet alkottak vagy kértek maguknak, arra viszont van példa, hogy az ő címerük a család presztízse, illetve a familiaritás okán etalon lett, sőt utánzás tárgyát képezte. 1513-ban a Szapolyai-familiáris Tornallyay János címerbővítése során családja ősi, fehér tornyot hordozó címerét Szapolyai János vajda, Szepes örökös ura, a székelyek ispánja címerrésztelével (*ex armis fidelis nostri comitis et vayvode affinis nostri carissimi*) bővíti az uralkodó, minden bizonnyal az adományos határozott kérésére, fehér növekvő egyszarvút adományozva neki ezüst holddal és arany csillaggal.²⁹ A négyesi Szepessyeknek is egyszarvú van címerükben, feltehetően még a kora újkorban szerezték.³⁰ Nem lehet véletlen, hogy a kor egyik legnagyobb hatalmú főúri családja, a Thurzók többszöri címerváltoztatásuk során 1607-ben címerbővítésműködésükben a Szapolyaiak száz évvel korábbi megoldását választják és nyerik el, négyelt pajzsuk 2. és 3. mezejébe fel veszik az egyszarvút, míg a „fontosabb” helyeken, az 1. és 4. mezőben megmarad régi oroszlánjuk.³¹

A farkassal és egyszarvúval osztott pajzs bonyolultabb, talán előkelőbb megjelenést adott a Szapolyaiak címerének, egyébként a pajzs megosztása a nemesi, kezdetben főként a főnemesi heraldikában éppen a 15. századtól lesz egyre gyakoribb, amikor a címernek már nem a felismerhetőség, azonosítás volt az elsődleges célja, hanem a reprezentáció, a presztízsfelmutatása. A nemesi családok gyakran állítják ennek szolgálatába a címerváltoztatás, címermegújítás, illetve a többes címerkép elhelyezésének gyakorlatát, így a Frangepánok is többféle variánst viselnek a 15–16. században.³²

²⁶ MOL P 108 Rep. 2–3. Fasc. K. 162. Vö: NYULÁSZINÉ STRAUB 1987, LVIII. tábla

²⁷ VERESS 1901, 90. ábra. Fráter György szamosújvári várkastélya kőbe faragott osztott címerének felső mezejében a pálosok hollója, alsó mezejében növekvő egyszarvú látható.

²⁸ MOL DI 50532. RADOCSAY 1957, 17. ábra. Vö: NYULÁSZINÉ STRAUB 1987, XXIV tábla

²⁹ CSERGHEŐ 1887, 14. jegyzet

³⁰ A Szepessy-címeréről és az egyszarvú heraldikai recepciójáról bővebben: GYULAI, 1997

³¹ NYÁRY 1886, 153–154.

³² RAINER 1987

8. Szapolyai János és György örökös szepesi grófok címere
a markusfalvi templomban, rajz. BÁRCZAY 1897, ábrája alapján (HK)

A farkas és az egyszarvú, melyet a nádorok síremléke együttesen hagyományozott István utódaira, Szapolyai Jánosra és Györgyre, a két fivér reprezentációjában is megmarad. Mint láttuk, mindketten viselik pecsétjükön a farkast, de átveszik a négyelt pajzsot is, Szapolyai János erdélyi vajdaként angyalos címertartóval 1526-ban használ ilyen pecsétet.³³ Jánosnak és Györgynek közös címerábrázolása volt az egyik Szapolyai-familiáris család, a Máriássyak kegyurasága alatti markusfalvi templomban. Itt a Máriássy család címeres táblája mellett a 19. század végén még látható volt János király anyjának, Hedvig tesseni (tescheni) hercegnőnek, valamint fiainak címere. A kerek falapokra festett címerek, az epitáfiumcímer mintájára, a címet, valamint viselőik nevét és titulását tartalmazták, ez utóbbit gótikus minuszkulával írt köriratos formában (8. kép).³⁴ A Szapolyai-fivérek Szepes örökös grófjaként szerepelnek a feliratban, a tárcsapajzsra helyezett címer pedig megegyezik István nádor, illetve Szapolyai János pecsétjének és István szepeshelyi síremlékének négyelt pajzsú címerével. Lényeges különbség, hogy a markusfalvi címernek sisakcímere és takarója is van, a sisakon növekvő egyszarvúval, a többi korabeli címer mintáját követve. A címerállatok a markusfalvi címeremléken a pecséték eredeti, jobbra tekintő helyzetét idézik fel, a tábla azonban mind a pecsétől, mind a síremlékektől különbözik, mert a farkast teljes, ágaskodó formájában, vagyis a heraldikai hűséget figyelmen kívül hagyva rajzolja meg. A festett fatáblán a címer színei is kitűnnek, a pajzs vörössel és kékkel négyelt, az egyszarvú és a farkas ezüst, a farkas melletti hold és csillag arany.

³³ A pecsétrajzot közli: NYÁRY 1886, 99.

³⁴ VARJU 1896; BÁRCZAY 1897. A címerrajzokat közli: ACSÁDY 1896, 375., 463.

9. Hedvig tescheni hercegnő, Szapolyai István nádor özvegye
címere a markusfalvi templomban, rajz. BÁRCZAY 1897, ábrája alapján (HK)

A Szapolyai fivérek templomi címertáblája mellett fennmaradt egy másik is, amelyre anyjuk, Hedvig tesseni hercegnő, István nádor második felesége és özvegye címerét festették (9. kép). Őt különben férje síremlékének epitáfiuma is említi, mint „királyi vérből származó hitvest” (*de stirpe regali fuit coniuge*).³⁵ A címertábla körirata mint tescheni hercegnőt (*ducisse Tescheniensis*) és Szapolyai István örökös gróf és nádor özvegyét említi. Címere azonban fejedelmi származása okán az eredeti Piaszt-jelvény, kiterjesztett szárnyú ezüst sas, a mező színéről megoszlanak a leírások (vörös vagy arany). Szapolyai anyja nemcsak a markusfalvi címeren képviselteti magát a lengyel uralkodóházzal közös tescheni címerével, hanem pecséthasználatában is. 1505-ben vörös viaszpecsétjén is csak a Piaszt–sas szerepel,³⁶ vagyis nem egyesítette címerét rangban alacsonyabb férje jelvényével.

I. Szapolyai János király címervariánsai (pénzek, felségi pecsét, nyomtatványok)

Hogy Szapolyai János uralkodóként is a farkast tartotta elsődleges címerképének, amelyet egyébként már nővére, Szapolyai Borbála is használt lengyel királynéi címerrepresentációjában,³⁷ ezt – különös módon – nem a saját, hanem a Hunyadiak gyulafehérvári síremléke igazolja. Hunyadi János tumbáján a páncélos alak mellett ugyanis két oldalról egy-egy pajzstartó angyalt helyeztek, a vitézi síremlékek jellegzetes ikonográfiai szabálya szerint, az egyik pajzsra a Hunyadiak gyűrűs hollóját, a másikra a Szapolyaiak farkasát vésték (10. kép).³⁸ Ez a címertársítás a legújabb ikonográfiai kutatások szerint nem rokoni, hanem familiáris–politikai kapcsolatra mutat, hiszen a Hunyadi- emlékeket nem más, mint János király emeltette 1533-ban, a Hunyadi családhoz, annak politikájához fűződő elkötelezettségét ki-

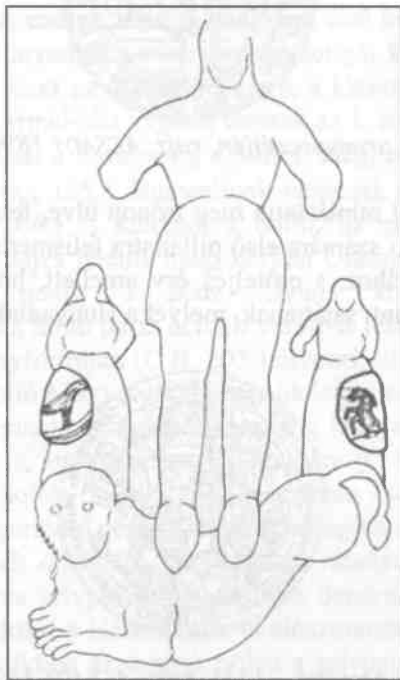
³⁵ CSOMA–CSERGHEŐ 1890, Szapolyai István

³⁶ MOL DI 21436., V 8 422. doboz

³⁷ Szapolyai Borbála lengyel királyné címerhasználatáról bővebben: GYULAI 2004

³⁸ FORSTER 1905–1913, I, 89. p., KÓPECZI (főszerk.) 1987, I, 116. kép

emelendő. Bár a síremlékről eltűnt eredeti feliratuk, amely szerint János király akaratából Statileo János erdélyi püspök emeltette 1533-ban [*Ex voluntate Ser(enissimi D(omini) Joannis Reg(ni) Hung(ariae) Joannes Statilius episcopus Trans(silvaniae) F(ieri) F(ecit) M. D. XXXIII*], szerencsére Verancsics Antal bemásolta vázlatfuzetébe a szöveget. Ugyanő jegyezte fel János vajda szintén elpusztult epitáfiumát is a síremlékről: „A nagy Hunyadi Corvin Jánosnak, Magyarország kormányzójának, Mátyás, Magyarország királya szülőjének a szepesi grófok növendékei (*alumni*).³⁹

10. Hunyadi János gyulafehérvári síremlékének címerkompozíciója, rajz (HK)

János király legitimitását természetesen uralkodói jelvényével is kifejezte, s mind felségi pecsétjein, mind pénzein egyesíti az ország sávozott-kettőskeresztes címérét a Szapolyaiknak a közvélemény előtt már jól ismert címérével. Az első, aki az országcímekben megjelenteti családi jelvényét, mégpedig a hollós címerképet, Hunyadi János kormányzó volt, majd Mátyás számtalan címerváltozatán szintén feltűnik a nemesi címerkép, a holló. Szapolyai János, aki Hunyadi-síremlékről is gondoskodott, címerváltozataiban is követi azt a családot, amelyhez elődeit oly szoros

³⁹ RITOÓKNÉ SZALAY 2000

kötélék fűzte. Kettős aranypecsétjének hátlapján erősen stilizált tárcsapajzsra helyezi a sávozattal és kettőskereszttel négyelt mezőt, vagyis Magyarország címerét, a Szapolyai-farkast pedig szív pajzsként teszi rá, a címer fölé zárt leveles koronát rendel (11. kép).⁴⁰

11. I. János címere aranypecsétjén, rajz. ACSÁDY 1896, 143. alapján (HK)

Az előlapon saját magát mintáztatja meg trónon ülve, felségjelvényekkel. Az egyszerű, elegáns, mindenki számára első pillanatra felismerhető címerváltozat illik az aranypecsét komolyságához, s erőteljes érv amellet, hogy János király családja régebbi címerállatát tekinti sajátjának, melyet a Hunyadiak korában viselt.

12. I. János felségi pecsétje – 1531, rajz. ACSÁDY 1896, 37. alapján (HK)

Másik, címerkoszorús, viaszba nyomott nagy felségi pecsétje ugyancsak I. Mátyás, illetve a Jagellók gyakorlatát követi, amikor a Magyarország társországait, illetve az igénycímereket a főpajzs köré komponált címerkoszorúban helyezi el, családi jelvényét pedig szív pajzsrá rakja.⁴¹ Az aranypecséttel ellentétben itt a család előkelőbb, újabb, bonyolultabb négyelt pajzsát választotta, főhelyen az unikornissal, 2. és 3. mezőben a farkassal, ezzel még zsúfoltabbá téve az amúgy is nehezen áttekinthető ábrát (12. kép). Ennél a pecsétképnél nem az azonnali felismerhetőség a főcél, hanem az, hogy a privilégium birtokosa, illetve azok, akiknek bemutatja a

⁴⁰ Rajzát közli: ACSÁDY 1896, 142–143. MOL V 1 117. d. MOL V 1 117. d.

⁴¹ Rajzát közli: ACSÁDY 1896, 37.

kiváltságlevelet „olvassanak” a címerből, képzeljék maguk elé azt a hatalmas és ősi országot, amelynek címerei csak egy tenyérynyi viaszon férnek el, s melyen Mátyás után ismét nemzeti király, mégpedig az ország legnagyobb hatalmú főurai közül való uralkodik. Családi jelvényét más címerhordozókon is szív pajzsra rakja Szapolyai, amint egy épületdísz töredéke mutatja, amely a budai királyi palota ásatásaiból került elő. Ezen a szív pajzs farkasának mancsa maradt meg, illetve az országcímer 3. mezeje Dalmácia három leopárdfőjével.⁴²

Míg a pecsétek inkább a hivatali, diplomáciai és nemesi közvélemény előtt közvetítettek az uralkodó hatalmát, a pénzeket, ha szerencséje volt, minden alattvaló naponta kézbe vehette, ezért a reprezentációban első hely illeti meg őket. János király pénzeiben is a Hunyadiak címerreprezentációját követi. Hunyadi János az első, aki nemesi címert vetet az ország pénzeire, a klasszikus aranyforint hátoldalán négyelt pajzsban az Árpád-ház vágásai vannak az 1. és 3. mezőben, a 2. mezőre helyezték a kettőskeresztet, a 3.-ra pedig a hollót, mégpedig mindkét Nagybányán vert aranyán (C II.* 154a.; 155.). Hunyadinak nemcsak az aranyforintján, hanem egyik dénárján (C II. 166.) is szerepel a holló, az előlapon a vágásokkal és kettőskereszttel hasított pajzs jelenik meg, körben Ulászló nevének felirata, a hátlap felirata szerint pedig a pénz „János kormányzóé” [*IOANI(IS) GVBERNATORIS*], amit a holló pajzs nélküli verete is jelez. Hunyadi újítását fia, I. Mátyás már legelső aranyforintján (C II. 205.) átveszi, itt ugyancsak a 3. mezőben jelenik meg a családi holló Magyarország heroldalakjai és a cseh oroszlán mellett. A holló mindvégig megmarad az aranyakon, pedig Mátyás több változatot is használ. Apját követi akkor is, amikor dénárja hátlapjára (C II. 224.), igaz, már pajzsban, rávereti a gyűrűs hollót. Újítása, amely szintén követendő példa lesz majd János királynak, hogy garasán négyelt pajzsú felségjelvényére (vágások, kereszt, dalmát leopárdok és cseh oroszlán) szív pajzsban ráhelyezi családi címerét (C II. 213a.). A családi címeres szív pajzs Mátyás több dénárján is feltűnik (C II. 234., 236., 237.). Ezt a megoldást a Habsburgok is előszeretettel alkalmazták, így kerül sokszor bonyolult címerükben az osztrák pólya a szív pajzsba, de II. Ulászló és II. Lajos is így viseli a lengyel sast több felségcímerén, még pénzein is.

⁴² VÉGH 1998, 377. ábra. Végh András rekonstrukciója unikornissal és farkassal négyelt szív pajzsot feltételez, ez a variáns azonban máshol nem fordul elő János király gyakorlatában. Vö: FELD István jelen kötetben közölt tanulmányát

A pénzek jelölésének alapja: RÉTHY László: *Corpus Nummorum Hungariae II. köt. Vegyesházi királyok kora*. Hornyánszky, Budapest, 1907

13. 1. János garasa, 1527 C II. 333. alapján

János király dénárjain és garasán a Mátyástól örökölt és II. Ulászló által közvetített négyelt királyi címet használja Magyarország, Dalmácia és Csehország címerével, szív pajzsban a farkassal (13. kép). 1528-ból azonban ismeretes olyan dénárja, amelyen a szív pajzsban a lengyel sas szerepel (C II. 337.). Csehország címerének beemelése a királyi címerbe Magyarország és Dalmácia jelvénye mellé Mátyás nővuma, ezt a gyakorlatot II. Ulászló és II. Lajos cseh királyként folytatták, de a pénzverés legkisebb és legnagyobb számban forgalomba hozott egységein, a dénárokon János is megőrizte, már 1527-ben vert dénárjain (C II. 336.) megjelenik a cseh címer. Kérdés, hogy a fémpénz népszerűsége és elterjedtsége volt-e az oka, vagy netán Jánosnak a magyar királyok örökségéhez való ragaszkodását és trónigényének legitimitását hangsúlyozták-e azzal, hogy 1539-ben az Izabellával tartott esküvőre készült epithalamionok (nászversek) címlapján mind Verancsics Mihály, mind a lengyel Sebastian Marszewki a dénárokról ismert Mátyás-féle királyi címet jelenteti meg Szapolyai címereként, leveles zárt koronával, a Szapolyai-szív pajzs nélkül (14. kép).⁴³ A Krakkóban készült nyomtatványok heraldikai díszé Magyarország már I. Mátyás által is használt címerét mutatja. A zárt leveles korona alatt levélfüzérrel díszített kartusba foglalt pajzs negyedik mezejébe a cseh oroszlánt tették, amely itt – eltérve a kánontól – mancsával koronát tart. Ugyanez – s talán ugyanerről a dúcra készült – a címer szerepel a Komjáti Benedek által magyarra fordított Szent Pál-levelek pár évvel korábbi, 1533. évi krakkói kiadásának fametszetes címlapján is (RMNY I. 13). Az első magyar nyelvű könyvet Vietoris/Binder Hieronym morva származású, Bécsben is működött krakkói nyomdász adta ki,⁴⁴ aki nemcsak nyomdász, hanem rézmetsző is volt.⁴⁵ A címer megegyezik I. Jánosnak az 1527-ben és 1530-ban vert dénárjain szereplő címerével (C II. 337., 339.).

⁴³ VERESS 1901, 13. és 20. kép

⁴⁴ KOMJÁTI Benedek (ford.): *Epistolae Pauli Lingua Hungarica Donatae. Zenth Paal leueley magyar nyelven.* Hieronymus Vietor, Cracovie, 1533. RMNY I. 13

⁴⁵ *Ieronimus Vietor calcographus... Cracoviensis (1534).* PTASNIK 1922

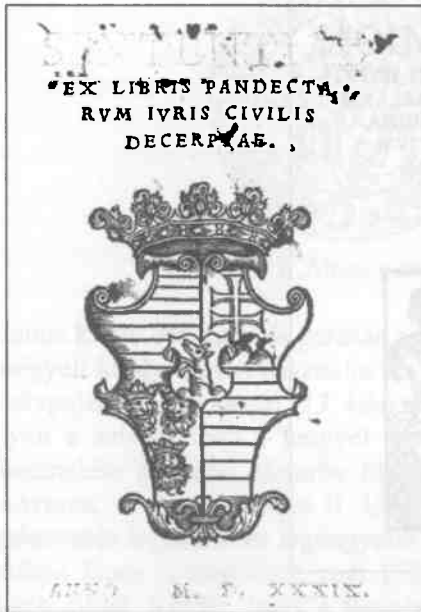

*14. Verancsics Mihály I. János és Izabella esküvőjére írt nászversének címlapja,
1539 (RMK III. 327.). VERESS 1901, 13. kép alapján*

A címerek éppen Szapolyai korától kezdve kezdenek megjelenni nyomdatermékeken, főként az egyre szaporodó könyvek címlevelein, mint az uralkodók és főrangúak mecenatúrájának, illetve patronátusának bizonyítékai. Szapolyai János magyar királyként ritka címerváltozattal jelenik meg Johann Honter egyik János királynak (*Ad... Joannem Dei gratia regem Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc.*) ajánlott könyvében (*Sententiae ex libris pandectarum iuris civilis decerptae, Brassó, 1539. RMK II. 20., RMNY I. 35.*), kartusba foglalt lófej-pajzson az első-harmadik mezőben a vágások láthatók, a másodikban a kettőskereszt, harmadikban a leopárdfők, s az országcímeren szív-pajzsba foglalva a Szapolyai-farkas. Honterus nem sokkal I. János halála előtt egyik másik könyvében (*Augustinus, Aurelius: Sententiae ex omnibus operibus divi Avgustini decerptae. Brassó, 1539. RMK II. 21., RMNY I. 30.*)⁴⁶, melyet Izabella királynénak ajánlott (*Ad... Isabellam Dei gratia reginam Ungariae*) bonyolult címerkompozíciót jelentet meg az előzőhöz hasonló leveles koronával. (*15. kép*) A kerek talpú négyelt pajzs első mezeje ugyancsak négyelt a Szapolyai-címerállatokkal és Magyarország címerével, a többi mezőben Lengyelország, Milánó és Dalmácia jelvénye.⁴⁷

⁴⁶ RMNY I. 30

⁴⁷ A címermetszetet közli: SOLTÉSZNÉ 1961, II. tábla 3. sz.

15. I. János és Izabella címere Honterus könyveinek címlapján, 1539. RMK II. 20–21

Szapolyai János a családi címerképének – s itt mindig csak a farkasról van szó – pénzeken való reprezentációjában minden bizonnyal a Hunyadiakat követi, s így a magyar régiségben a Hunyadi–holló mellett a Szapolyai–farkas az egyedüli nemesi címerkép, amelyet a címerrepresentáció legszélesebb nyilvánosságot jelentő intézménye, a fémpénz hordozott és terjesztett. Amit azonban még a Hunyadiak sem „mérészeltek”, vagy nem tartották illőnek beemelni a gyakorlatba, János király megtette. A magyar numizmatika egyik legritkább pénzérmén (C II. 320.), (a feltehetően nem a pénzforgalomnak szánt) háromszoros aranyforinton I. János a reneszánsz uralkodók érmeinek és pénzeinek mintájára az előlapra saját koronás profilképét verette, amelynek köriratában Magyarország királyaként szerepel [IOANNES D(EI) G(RATIA) – REX HVNGARIE], a hátlapra pedig a Szapolyaiak farkasát mintáztatta, mégpedig pajzs nélkül, körülötte az Ószövetségből (Zsolt. 118:15,16) vett jelmondat⁴⁸: „Az Úr jobbjá hatalmasan munkálkodik!” (DEXTERA DEI FACIT VIRTUTEM).

⁴⁸ Soós 1998, 102.

16. Rajz I. János háromszoros aranyforintjának elő- és hátlapjáról (HK)

Ez a pénzérme nemcsak ritkasága és háromszoros aransúlya okán lehet méltó a figyelemre, hanem Szapolyai különös uralkodói attitűdje miatt is, a korszak humanistái ezt a gögösen vakmerő magatartást nevezték *audacia*-nak. Az aranypénzen ugyanis az országcímer meglehetősen másodrendű helyzetbe kényszerül, amikor a jobbra néző, hármashalomból kiemelkedő növekvő farkas két oldalán (a kompozíciót tekintve a címerkép melletti üres felületen) jelenik meg. A pajzsba helyezett vágások a farkas heraldikai bal, vagyis kevésbé fontos oldalára kerültek, a kettőskereszt pedig jobbra, a farkas elé. A keresztet, ellentétben a sávozattal, nem helyezte pajzsra a tervező, ezért úgy látszik, mintha a farkas mancsában fogná (16. kép). A jelmondat, a portré és címerállat együttese felveti a háromszoros aranyforint alkalmosságát, talán az írásos források egyszer megválaszolják azt a kérdést, mikor, milyen alkalomból, s talán azt is, kinek verette Szapolyai ezt az értékes monétát.

Szapolyai egyes súlyú, vagyis a forgalom számára veretett aranyain is találkozunk a címerállattal, a klasszikus hagyományokat követő 1527 és 1540 között készült „madonnás” aranyforintokon (C II. 321–324., 326.) a holdsarlón taposó Madonna lábai alatt az előlap köriratának mezőjébe vésték Szapolyai címerét, a pajzsra helyezett jobb felé néző, hármashalomból növekvő ágaskodó farkast (17. kép).

17. I. János aranyforintjai, 1539–1540. RESCH 1901, Taf. 1. 11. és 45. sz. ábrái alapján

Szapolyai pénzverési gyakorlata is erősíti azt az erős sejtést, hogy a család a farkast tekintette ősi címerállatának, illetve a hármashalomból kinövő ágaskodó

farkast címerképének. Ezt az érvet látszólag gyengíti egy figyelemre méltó körülmény, mégpedig János király legelső, 1527-ben kiadott aranyforintja. A Nagybányán vert hagyományos (Madonna és Szt. László) aranypénzen a holdsarló alatt ágaskodó egyszarvúval rakott címerpajzs – vagyis a Szapolyaiak kevésbé népszerű címerváltozata – látható. A választás különössége rögtön feltűnik, hiszen ez az egyetlen veret, amely az unikornist tartalmazza, az összes további aranypénzen a farkast látjuk majd. A jelenség magyarázatát, úgy véljük, a Nagyszebenben vert érme mesterjegyében találhatjuk meg, ugyanis a hátlapon Szt. László páncélos alakjának bal oldalán szintén egy ágaskodó egyszarvút fedezhetünk fel. A numizmatika kutatóinak megállapítása szerint ez a mesterjegy Huet György kamaraispán címerére utal,⁴⁹ aki a birodalmi címerízlést követő négyelt pajzsán hercegi koronát (vagy főveget: németül Herzogshut, ami névcímerre utal) és egyszarvút viselt, hasonló sisakcímerekkel. Mivel a kamaragróf címere alludált a király családi jelvényére, feltehetően ezért választották az egyszarvút. A farkas „erejét” mutatja azonban, hogy bár az 1539-ben és 1540-ben – Kolozsváron és Nagybányán vert aranyforintra is „egyszarvús” mesterjegyet tettek,⁵⁰ mégpedig Fráter György kincstartósága okán a püspök növekvő ágaskodó unikornisát,⁵¹ ez a mesterjegy már nem tudta a farkast „legyőzni”, a Madonna alatt maradt az ősi címerkép. Fráter György, illetve a német kamaraispán, Huet György címerének példája is jelzi az egyszarvú késő középkori és kora újkori „divatját”, amely Nyugat felől érte el a magyar heraldikát.

A kamaraispánok, kincstartók pénzekre vert címerének jelentősége abban állt, hogy a Mátyás óta szinte változatlan formában vert aranyforintokat és dénárokat igen nehéz volt megkülönböztetni (az uralkodók sokszor hasonló címet viseltek), ezért az apró címerek szinte évszám szerint azonosították az érmeiket. Fráter Györgyöt megelőzve Aloisio Gritti, II. János kormányzója és kincstartója is rávésette címerét a pénzekre. 1531-ben mind az aranyforint hátlapjára (C. II. 321b.) Szt. László képe alá (amikor az előlapon a Madonna alatt Szapolyai egyszarvúja szerepel), mind a dénár hátlapjára (C. II. 339.) a Madonna alá (ekkor az előlapon Szapolyai négyelt uralkodói címere volt látható 3. mezejében a farkassal) rávésette kereszttel és leopárdfüvel osztott címerét. I. János egyik – a pénzbevéltásról szóló – 1531. július 12-én Budán kiadott oklevelében említi, hogy ez a dénár Grittinek a „Dicsőséges” (ikonográfiailag a holdsarlón álló) Szűz képe alá vésett címeréről ismerhető fel (*monetas... in liga decem lotonis... cudentes et ex armis seu signis domini Gubernatoris et Thezaurary nostri sub imagine Virginis gloriase expressi agnoscentes*).⁵²

⁴⁹ Soós 1993, passim

⁵⁰ UNGER 1997, I, 219–220.

⁵¹ Soós 1998, 56.

⁵² MOL F 15. 63. f. 58.

János király pénzeit tárgyalva Schoennisner Antal is Szapolyai-farkasról (*Lupus Zapolyanus*) beszél numizmatikai monográfiájában, s ezt a farkast családi-nemzetségi jelvénynek mondja (*lupus gentilitius*).⁵³ Schoennisner szerint azonban nemcsak farkast, hanem „váltogatva” egyszarvút is visel a Zápolya-nemzetség családi címerében.⁵⁴

János király emblémája

A Szapolyai-farkas annyira „hozzánőtt” János királyhoz, hogy hadvezéri minőségében is reprezentált vele, amint egy 1547-ben öntött bronzágyú címere igazolja, tárcsapajzsán a hármashalomból kinövő, balra tekintő, ágaskodó farkassal (*18. kép*).⁵⁵ Nem csodálható, hogy a közép-európai, sőt az európai köztudatban is a farkas lett Magyarország nemzeti királyának jelképe, sőt címeréből a 16. századi emblémáskönyvek lapjain impresa, mottóval ellátott személyes jelvény lett, igaz, a növekvő címerállatból a humanista művészet anyafarkast kreált.⁵⁶

⁵³ SCHOENISNER 1801, 483.

⁵⁴ *Gens Zapolyorum pro armis gentilitiis non modo lupum gerebat, verum etiam Unicornem, quod in... aureo docet parmula in medio scuti majoris posita, in qua lupus cum Unicorni alternant.* SCHOENISNER 1801, 484.

A bronzágyú eredeti példánya feltehetően az Andrásyak parnói (ma: Parchovany, Szlovákia) kastélyából való, jelenleg a krasznahorkai vármúzeumban látható (Slovenské národné múzeum, Hrad Krásna Hôrka, Szlovákia). A címerről 1976-ban F. Bača kassai (Košice, Szlovákia) szobrászművész készített mőtárgymásolatot: VMK ltsz. 0037 41/76 PM. A címerpajzs magassága: kb. 15 cm. A kutatásban nyújtott segítségért Hruškova Évának és Lőrincikova Szilviának tartozom köszönettel.

⁵⁶ Szapolyai János király impresájáról bővebben: GYULAI 2008

18. Szapolyai János címere ágyúcsövön, 1547.
Rajz aVMK műtárgymásolata alapján (SA)

Alig két évtizeddel I. Szapolyai János, Magyarország választott királya halála után, 1559-ben Paolo Giovio nocerai püspök, a kor egyik legismertebb itáliai humanista szerzője fametszetekkel illusztrált, Lyonban megjelent könyvében tűnik fel először János király impresája, a nőstényfarkas (!), felette koronával és az impresához tartozó mottóval, amelyet egy tekervényes mondatszagra írtak.⁵⁷ A képecske, akárcsak a könyv többi impresa-ábrája, Giovionak azt a korábban már Rómában és Velencében, de metszetek nélkül megjelent elméleti munkáját illusztrálja, amelyben a szerző dialógus-formában értekezik neves emberek impresáiról.⁵⁸ A népszerű könyv 1561-ben ismét megjelent Lyonban, de nemcsak olaszul, hanem francia nyelven is, ami népszerűségének bizonyítéka, János király emblémája egyébként ebben is feltűnik.⁵⁹ Giovio impresagyűjteménye ugyanebben az évben, 1561-ben egy másik emblematikai műbe is bekerül, Gabriele Simeoni korábban szintén publikált munkájával egybeszerkesztve, olasz versek kíséretében, de ebből Szapolyai kimaradt.⁶⁰ A két szerző 1574-ben, szintén a lyoni Guillaume Rouille nyomdájában, Simeoni szerkesztésében újabb, teljesebb kiadásban jelentette meg korábbi impresáit, köztük Szapolyai nőstényfarkasát és mottóját, a magyarázó dialógussal, amely megegyezik az 1555-ben közölt szöveggel (19. kép).⁶¹

⁵⁷ GIOVIO 1559

⁵⁸ GIOVIO 1556

⁵⁹ *Dialogue des devises d'armes et d'amours di S. Paulo Iovio, avec un Discours de M. Loys Dominique sur le mesme subiet.* Lyon, Guillaum Rouille, 1561. 137–138.

⁶⁰ GIOVIO[–SIMEONI] 1561

⁶¹ GIOVIO 1574

19. Szapolyai János király impresája, 1574. GIOVIO 1574, 146. alapján

Giovio Szapolyai János impresáját itt is, akár csak a dialógusban, Corvin Mátyás királyéval együtt említi, mint azon jelentős személyiségeket, akiknek impresájuk megegyezik címerükkel, így Mátyásé a holló,⁶² Szepesi János úré pedig – Giovio így nevezi Szapolyait utalva a Szapolyaiak Mátyástól nyert szepesi grófi címére – a nőstényfarkas. Giovio, a humanista történetíró, röviden el is meséli, hogy János a török szultán segítségével lett Magyarország királya, és bizonyos bárók támogatása mellett koronázták meg Székesfehérváron. A telt emlejű farkas, írja Giovio, János apjának címere volt, de kibővült egy hozzá illő mottóval, amelyet Brodarics István királyi kancellár alkotott meg igen ötletesen: *Sua alienaque pignora nutrit*, vagyis: Sajátjai mellett más kölyköket is táplál, azaz János olyanokat is kegyébe fogadott, akik ellenségei voltak.⁶³ Giovio megjegyzése egyike azon kevés forrásoknak, amelyek az impresák genezisére, „születésére” vonatkoznak, hiszen Brodarics, a humanista tudós és az uralkodó kegyeltje, sőt főpapja ura meglévő címervariánsához „találta ki” a politikáját és udvarának légkörét jellemző mottót, kérdés, hogy az először 1555-ben olvasható impresa-leírást mikor kapta meg Giovio az 1539. no-

⁶² Mátyás emblémájáról bővebben: GYULAI ÉVA: *Matthias Corvinus in Emblem Books* c. előadása a “Matthias and his Legacy – Cultural and Political encounters between East and West” c. nemzetközi konferencián. Debreceni Egyetem, 2008. szeptember 18–19.

⁶³ *Sono alcuni grandi, che nelle imprese loro seguono la conformità ò del nome ò dell'arme loro, come fece il gran Mathia Coruino Rè d'Ungheria, il quale porto il coruo per impresa; vccello di forza, ingegno e viuacità singolare; e chi porto l'arme propria; come fu il Signor Giouanni Schiepusiense, fatto Rè d'Ungheria per fauore di Solimano Signor de' Turchi, e per affettione d'alcuni baroni del Regno coronati in Alba regale. Esso porto per impresa vna Lupa con le poppe piene, che fu anchora l'arme del padre, ma egli v'aggiunse il motto composto con conueneuole argutia dal Signor Stefano Broderico gran Cancelliere del Regno, che diceua: SVA ALIENAUQUE PIRGNORA NVUTRIT, volendo dire, che riceuaua in gratia quagli anchora, che gli erano stati contrari.* GIOVIO 1556, 92–93.; GIOVIO 1561, 129–130.; GIOVIO 1574, 146–147.

vember 17-én elhunyt Brodaricstól. Mivel Brodarics halála megelőzte Szapolyai Jánosét, bizonyos, hogy az impresa még a király életében készült. A Brodarics alkotta mottóból egyébként némi keserűséget érezhetünk kicsengeni, hiszen a Szapolyai hűségére tért, s főként haláláig ott is maradt egykori királyi kancellár számos olyan „hívét” láthatta Szapolyainak, aki hol Ferdinánd mellett bukkant fel, hol pedig I. János pártjára szegődött, tudjuk, hogy több főúr ezt többször is megtette politika pályafutása során.

20. Szapolyai János király emblémája, 1601. *Typotius 1601–1603, I, 112. alapján*

A Habsburgok udvaronca, a németalföldi származású Jakob Typoets, humanista néven Jacobus Typotius II. (I.) Rudolf prágai udvarában kiadott emblémagyűjteményében Giovio mintáját követve, a magyar királyok emblémái között Szepesi I. János, Magyarország, Dalmácia, Horvátország és Szlavónia királyának impresáját is közli, mégpedig egy lépő anyafarkast (20. kép). Typotius leírása úgy magyarázza a mottót: *SUA ALIENAQUE NUTRIT* („A sajátjait és máséit is táplálja”), hogy János király ezzel a módszerrel próbálta ellenfeleit lecsendesíteni. Egyébként János, „a Szepesi”, amikor egy másik (főúri) párt támogatásával és a törökök segítségével megszállta Magyarországot, a családi farkassal jelölte meg pénzét, s bár valószínűleg nem gondolt rá, a farkas mégis jelképe lett cselekedetének. Ahogy ugyanis a (római) anyafarkas nemcsak saját kölykeit, fajtájának utódait táplálta és szoptatta, hanem Mars ikreit is, János farkassal vert pénzei azt demonstrálták, hogy ő is így tesz majd, vagyis minden magyarnak kedvezni akar, akár védelmére kel, akár szembeszáll vele.⁶⁴ Typotius jellemzése a Szapolyai-

⁶⁴ *REGUM HUNGARIAE. Ioannes I. Schipusiensis Rex Hung. Dalm. Croa. Slav. VI. Hierographia simplex. SUA ALIENAQUE NUTRIT. Ita conatus est adversarios pacare. Nam cum ab altera factione et studiis Turcarum adjutus regnum Hungariae invasisset*

aranyak farkas-címerképének szimbolikájára épül, s így egy humanista tudóstól elvárható szellemességgel és erudícióval adott újabb jelentést Giovio impresájának, ami talán Szapolyairól, „a Szepesiről” a Habsburg-udvarban kialakult „hivatalos” véleményt is tükrözte. Typotius Szapolyai-szócikke ugyanakkor figyelmeztet a pénzre, s általában a numizmatika ikonográfiájának korabeli fontosságára is, hiszen a pénz nemcsak fizetőeszköz volt, illetve a teaurálást szolgálta, hanem az uralkodók ikonográfiai reprezentációjának is „médiума” volt.

4. Izabella és János Zsigmond (fejedelmi tumbák)

A Honterus-féle címert János király özvegye és fia, II. János – a régensnő haláláig közösen uralkodtak – 1540 után is használták. Mivel együttesen formáltak igényt a trónra, ez címerhasználatukban is megmutatkozott. Reprezentatív címerükben, amellyel felségi pecsétjeiken, illetve pénzeiken képviseltették magukat, ugyanazt a bonyolult címerkompozíciót alkalmazták, mint a Honterus-metszeten János király, felsorakoztatván összes fejedelmi jelvényüket. Ez a címer jelenik meg Izabella özvegy királyné 1546-ban használt felségi pecsétjén,⁶⁵ ahol a jelvények „narrációja” egyszerre közvetíti királynéi, régensi és fejedelmi legitimációját. A négyelt pajzs első mezeje szintén négyelt, s ebben a hangsúlyos helyen a Szapolyaiak címerállatai, a növekvő farkas (1. mező) és az ágaskodó egyszarvú (4. mező) szerepel, míg az országcímer keresztje és vágásai a 2. és 3. helyre szorultak. Így a nagycímer első mezeje tartalmazza Szapolyai mint magyar király jelvényét, míg a második a lengyel sást, a harmadik pedig a Sforzák kígyóját, vagyis az özvegy fejedelmi származását apja (és Lengyelország), valamint anyja (és Milánó) címerének jogán. A pecsét köriratában egyébként előbb szerepel az, hogy Izabella a lengyel király leánya [*REGIS POL(ONIAE) NATA*], mint hogy Magyarország, Dalmácia, Horvátország, Szlavónia stb. királynéja. A nagycímer 4. mezejében szintén királynéi címer, Dalmácia három leopárdfője szerepel (21. kép).

Zepusius, Lupa gentilicia signavit Numisma, forte hoc non cogitans: illud, quod dicebam, agitans magis. Nam ut Lupa non suos tantum catulos, generis pignora alit et lactat, verum etiam gemellos Martis nutrit; ita se fore, omnibus Hungaris eundem non his tantum, qui defenderant, sed et qui offenderant, demonstrant. TYPOTIUS 1601–1603, I, 112.

⁶⁵ SZINVAI 1883. Címerrajzát közli még: VERESS 1901, 18. ábra

21. Izabella felségi pecsétje, 1546. VERESS 1901, 18. ábra alapján (HK)

Bár János Zsigmond és Izabella mint régens 1540 és 1559 között közösen veretnek pénzt, egy ritka alkalmi veret, az 1557-ben vert tallér (UE** 12.) előlapján Izabella egyedül szerepel a nagypecsétjén is használt nyílt leveles koronás címere köré írt feliratban. A tallér hátlapján az évszám alatt az érme teljes felületét a veret évszáma és Pálnak a rómabeliekhez (8:31) írt leveléből vett idézet tölti ki: Ha Isten velünk, ki ellenünk (1557 SI: DEUS: / NOBISCUM: / QVIS: CONTRA: NOS), utána a legendás rövidítés: [S(IC): F(ATA): V(OLUNT):]⁶⁶ (Így akarja a sors) (22. kép).

22. Izabella tallérja, 1557. RESCH 1901, Taf. 2. 26. sz. ábrája alapján (HK)

Izabella kisebb pecsétjén, melynek körirata szerint ő Magyarország, Dalmácia és Horvátország királynéja, négyelt pajszon a lengyel sas, a növekvő farkas, az egy-szarvú és a Sforza-kígyó követi egymást,⁶⁷ vagyis a magyar államcímert teljesen lemarad a pecsétről, melyet az ország fejedelmeként használ. A felirat és a címert közötti discrepanciát, amely jól jellemzi Izabella (és fia) uralmának bizonytalanságát, csak a címert fölé helyezett nyílt leveles korona – mint uralkodói jelvény – oldja valamelyest, bár a hatalom szuverenitását általában zárt koronával jelzik a heraldikában.

** A pénzek jelölésének alapja: UNGER Emil: *Magyar éremhatározó III. Erdély*. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, Budapest, 1976

⁶⁶ SOÓS 1998, 106.

⁶⁷ VERESS 1901, 442.

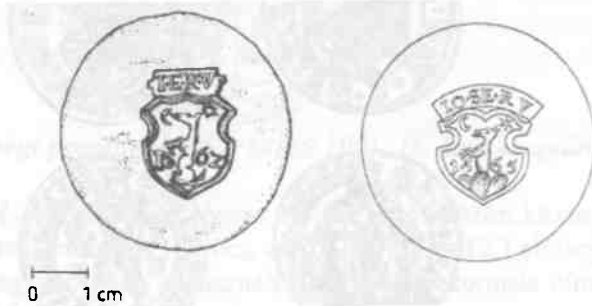

23. Izabella és II. János aranyforintjai, 1556. RESCH 1901, Taf. 2. 2–4. sz. ábrái alapján

Izabella felségi vagy nagypecséjtjére vésett címere egyébként megegyezik fia, János Zsigmond uralkodói címerével, így feltételezhetjük, hogy közös „alkotás”, illetve közös örökség I. Jánostól, amely az özvegy és régens, valamint fia együttes hatalmi ambícióit fejezi ki, s még János Zsigmond gyermekkorában készült, aki ezt a változatot anyja halála után is megtartotta. Közös uralkodásuk alatt, 1556 és 1559 között ezt vésették aranyforintjukra, mind a szentlászlós (UE 6.), mind a madonnás (UE 8.) aranyra, az utóbbi előlapján a kétszeresen négyelt szív pajzsos címer köré János Zsigmond körirata, a hátlapra, a Madonna köré pedig Izabella neve és magyar királynéi titulusa került (23. kép). Érdekes, hogy az aranydénárokon, obulusokon és dénárokon már a *Patrona Ungarie* körirat övezi a Madonnát.⁶⁸ János Zsigmond ragaszkodott anyjával közös címeréhez, amelyet a művelt közvélemény is megismerhetett zárt korona alatt több könyv, így a *Tripartitum* magyar kiadásának belső címlapjáról is (*Weres Balázs: Magyar Decretum, Debrecen, 1567.*), mely Hofhalter Rafael nyomdájában készült. Ugyanezt alkalmazta akkor is, amikor egyedül verette pénzeit, ekkor legtöbbször választott királynak nevezte magát a köriratban. János Zsigmond címere több korabeli Dávid Ferencnek tulajdonított unitárius könyvben is megjelenik latin nyelvű címervers kíséretében (RMK I. 61, II. 107), ezeket ugyancsak Hofhalter nyomta gyulafehérvári nyomdájában 1567-ben. A Szapolyai-címert leíró – Schoennisner által is közölt – költemény a címerváltozat minden „tagját” leírja, a Duna-Tisza-Dráva-Száva folyókat jelképező vágásokat, mint a magyar föld (*Pannonici stemma soli*) jelképeit, a lengyel ezüst sást (*clara*

⁶⁸ HUSZÁR 1995, 43–45.

Polonorum aues), illetve a milánói kígyót (*italici Ducatus... Mediolanas opes... anguis*), a dalmát oroszlánt (*Dalmaticus leo*), végül a vad egyszarvút és a bosszúálló farkast (*Monoceros ferox... vindex lupus*).⁶⁹

24. II. János egylapú tallérja – 1562 és 1565, rajz (SA és HK)

II. János pénzverésében egyetlen típusnál tér el a bonyolult címerváltozattól, mégpedig azon az először 1562-ben kiadott, 41 mm átmérőjű egylapú (helytelenül táborinak is nevezett) talléron (UE 29., 30., 31.), ahol az óriási kerek fémlap közepére hol jobbra, hol balra néző változatban a Szapolyai-farkast – a holddal és csillaggal – vereti. Az évszám itt a mezőbe kerül és közrefogja a címerképet, a pajzs fölé mondatszalagba írják II. János vagy János választott magyar király névet: IO(annes) S(ecundus) E(lectus) R(ex) V(ngariae) = Második János, Magyarország választott királya (24. kép). Hogy miért választotta ezt az egyszerű, atyai örökségére utaló címet az egylapú pénzérmén, nem tudjuk, az egyszerűbb technikai igények önmagukban nem magyarázhatják döntését. Köleséri Sámuel szerint II. János azért verette az üres hátlapú tábori tallérokat, mert a nehézségek közepette is megőrizte a magyar korona visszaszerzésének reményét, Schoenvisner viszont megemlíti, hogy a numizmatika több hasonló veretet is ismer, s ezeket a háborús idők takarékosága szülte.⁷⁰

A tallérok farkasával ellentétben a Mátyás-féle királyi címer (magyar vágások, kettőskereszt, Dalmácia és Csehország) éppen a pénzverés leginkább konzervatív „műfajában”, a dénárokon (UE 15.) marad meg változatlanul Izabella és János Zsigmond gyakorlatában, csak a szív-pajzs jelvénye változik a Hunyadi-hollóról a Szapolyai-farkasra. Nem lehet véletlen, hogy János Zsigmond egyedül vert dénárjáról már hiányzik a cseh oroszlán és csak Magyarország és Dalmácia címerét őrizte meg (UE 39.), 1. és 3. mezőbe a vágásokat, a 2.-ba a kettőskeresztet, a 3.-ba a leopárdfőket helyezve. Csehország címerállata, amely a korábbi uralkodóknál

⁶⁹ SCHOENVISNER 1801, 490–491.

⁷⁰ Uo. 489.

még valós uralmat, Magyar- és Csehország perszónalunióját reprezentálta, I. Jánosnál már legfeljebb csak igénycímer lehetett, fia pedig, akit a magyar koronától is megfosztottak, semmi módon nem formálhatott jogot rá.

25. János Zsigmond *Nicolo Nelli* metszetén.

DOMANOVSKY é. n. [1939–1942], III, 17. alapján

János Zsigmond *Nicolo Nelli* rézmetszetes portréján nem uralkodóként, hanem a körirat szerint a magyar király fiaként és opolei (vagy oppelni) hercegként [*IOANNES SIGISM(UNDUS) HONG(ARIAE) REGIS FILIUS DUX OPOLIENSIS*] szerepel. A portré alatti ovális négyelt pajzsban is csak a családi jelvények tűnnek fel, a lengyel sas, a 2. és 3. mezőben a farkas és az egyszarvú, a 4-ben pedig anyja kígyós címere.⁷¹ A portré feltehetően a lengyelországi száműzetés végén készült, és János Zsigmond trónigényére csak a felirat utal, az országcímerből egyetlen elemet sem tartalmaz az országából, Erdélyből Lengyelországba üzött trónörökös címere (25. kép).

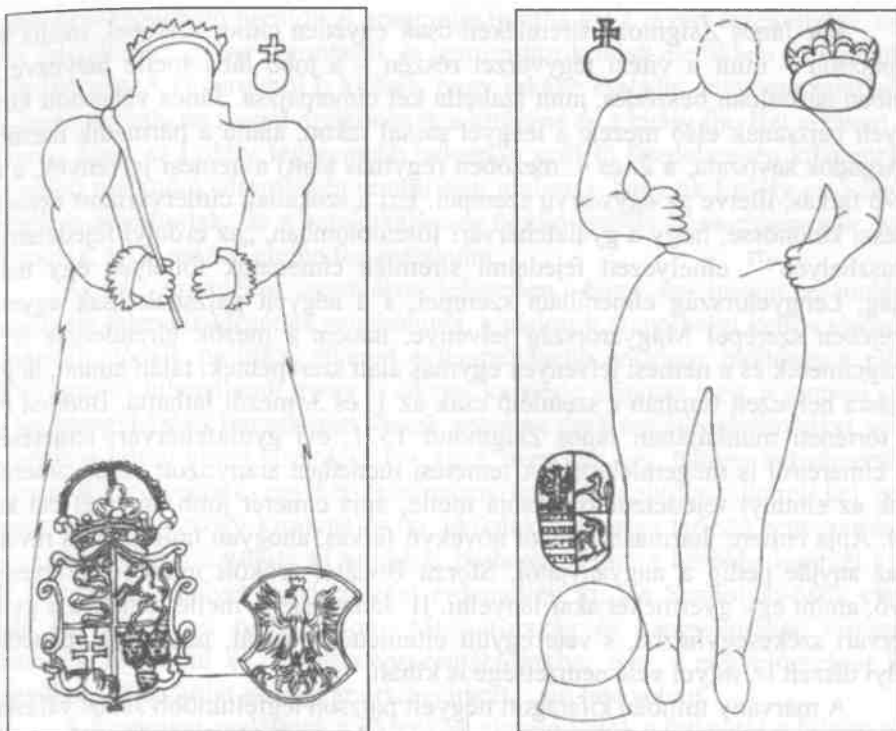
Izabella és II János címerhasználatának végső, egyben művészileg legszébb hordozója az a két fehér márványból készült tumba, amely a gyulafehérvári székesegyházban maradt fent, szinte sértetlenül. A legújabb kutatások valószínűsítik, hogy a magyar művészetben ritka típusokat Báthory István erdélyi vajda készít-

⁷¹ *DOMANOVSKY é. n. [1939–1942], III, 17.*

tette azoknak, akiket az önálló Erdély első fejedelmeinek tekintett.⁷² A két kimagasló művészi értékű alkotás az elhunytak címerprogramja miatt is egyedülálló, hiszen a két síremléken több címerpajzsán a művész és a megrendelő szinte epikai bőséggel „meséli” el a választott király és Magyarország királynéja tragikus uralkodásának történetét. Izabella tumbáján már a felségjelvények sem együtt szerepelnek, míg a jogart kezében tartja, a keresztes országalmát vánkosára helyezték. Lábánál két címerpajzs, a jobb oldali kartus alakú pajzs fölött zárt leveles korona utal az uralkodásra, a négyelt pajzs pedig fő mezejében az anyai címert, a Sforzák kígyóját hordozza, s csak a második mezőben jelenik meg a Szapolyaiak egyszarvúja. Az országcímet a 3. mező kettőskeresztje és a negyedik mező dalmát leopárdjai képviselik. A másik, osztatlan társcsapajzsra helyezett címerben, amelynek már pajzsformája is eltér az előbbitől, a lengyel sas látható (26. kép). A Piasztok címerállata Hedvig tescheni hercegnő címerrepresentációjától kíséri a Szapolyaiakat, aki Magyarország nádorának hitveseként, majd özvegyeként is megtartotta családi jelvényét, ez a büszkeség tér vissza Izabella síremlékén, hiszen a lengyel sas önmagában került pajzsra, ami a lengyel uralkodói ház jelvényének presztízst mutatja.

---

⁷² MIKÓ 1988, 124–125.

26. Izabella királyné és János Zsigmond
gyulafehérvári síremlékének címerprogramja, rajz (HK)

János Zsigmond címerei nem kevésbé szokatlan kompozícióban szerepelnek (26. kép). A díszpáncélban ábrázolt vitéz jobb lábához sisakot helyeztek, bal kezébe kardot, jobbja az anyjához hasonló jogart adtak. További fejedelmi jelvényeit feje alatti vánkosára helyezték, jobbra az országalalmát, balra a zárt leveles koronát. Feltűnő, hogy királyságának legfőbb jelvényeként nem a Szent Koronát, hanem a heraldikából is ismert leveles-pántos ún. zárt koronát mintázták meg, hasonló ahhoz, amelyet anyja tumbáján a címer fölé helyeztek. A korona általános ikonográfiai és heraldikai ábrázolását Izabella síremlékén még „mentheti”, hogy a címer részeként, vagyis szimbolikusan, jelvényként-jelként mintázták meg, a János Zsigmond fejéhez tett korona mint fejedelmi jelvény azonban az ábrázolás tudatosságára vall, kifejezendő, hogy a régensnő és fia, a választott király fejedelmek voltak ugyan, de valójában nem Magyarországi, hanem az új államalakulat, Erdély első uralkodói. Báthory István nem rendelhette meg a magyar korona ábrázolását a kőfaragónál, hiszen arról János Zsigmond ismételen lemondott, s már a Habsburgok viselték, őrizték.

Bár János Zsigmond síremlékén csak egyetlen címer szerepel, ovális kartus-pajzson – mint a vitézi fegyverzet részén – a jobb lába mellé helyezve, ez azonban hasonlóan beszédes, mint Izabella két címerpajzsa. János választott király négyelt pajzsának első mezeje a lengyel sassal rakott, alatta a harmadik mezőben az Árpádok sávozata, a 2. és 4. mezőben (egymás alatt) a nemesi jelvények, a növekvő farkas, illetve az egyszarvú szerepel. Ezt a szokatlan címervariánst nemcsak az teszi különössé, hogy a gyulafehérvári főtemplomban, „az erdélyi fejedelemség kultuszhelyén”⁷³ elhelyezett fejedelmi síremlék címerének főhelyén egy másik ország, Lengyelország címerállata szerepel, s a négyelt pajzsnak csak egyetlen mezejében szerepel Magyarország jelvénye, hanem a mezők elrendezése is, az országcímer és a nemesi jelvények egymás alatt szerepelnek, talán amiatt, hogy a magasra helyezett tumbán a szemlélő csak az 1. és 3. mezőt láthatta. Bethlen Farkas történeti munkájában János Zsigmond 1571. évi gyulafehérvári temetéséről írva címereiről is megemlékezik. A temetési menetben aranyozott ezüst címereket tettek az elhunyt fejedelem koporsója mellé, apja címerét jobb, anyját bal keze felől. Apja címere: hármashalomból növekvő farkas, ahogyan tallérjaira is ráverette, az anyját pedig a nagyanyjától, Sforza Bonától örökölt milánói tekervényes kígyó, amint egy gyermeket akar lenyelni. II. Jánost anyja mellé temették a gyulafehérvári székesegyházba, s vele együtt eltemették pajzsát, lándzsáját, páncélját, királyi díszeit is, mivel vele nemzetsége is kihalt.⁷⁴

A márvány tumbán kifaragott négyelt pajzson legfeltűnőbb János választott király Piaszt-jelvényének hangsúlyos volta, ami nemcsak királyi – Jagelló – vérből való származására, lengyelországi száműzetésére, esetleges lengyelországi trónigényére (nagybátyjának, Zsigmond Ágost lengyel királynak 1551-ben, János Zsigmond és anyja Erdélyből való kényszerű távozása idején még nem volt örököse⁷⁵) utalhatott, hanem talán a síremlék megrendelőjének, Báthory István erdélyi vajdának politikai ambícióira is, aki János Zsigmond temetésén a koporsó után lépdelt a temetési menetben.

Izabella és János Zsigmond síremlékének különös és következetesnek egy-

⁷³ SZABÓ 2003

⁷⁴ *Insignia regis argentea auro inducto colata; paternum ad dextram, maternum ad sinistram ferebatur... corpus in monumento, Matri proximo, est reconditum; simulque clypeus, hasta, thorax, regiaque ornamenta omnia in sepulcrum sunt ingesta, quo significabatur, omnem ejus stirpis prosapiam hoc funere clausum esse, omneque decus ejus corruisse; condique simul, quae periissent simul. Insignia vero ipsius haec fuere: paternum fuit Lupus, semisse sui e ternis collibus emergens, cum qua nota Taleros quoque curavit cudi... Maternum item stemma a Bona, Regina Poloniae, avia ejus et illustrissima Sfortiatum Ducum Mediolanensium familia, erat serpens, tortuosa specie formatus, infantem passis manibus prehensum, faucibus mordicus tenens, devoraturus similis. (Wolfgangus Bethlen) Idézi: SCHOENVISNER 1801, 490.*

⁷⁵ ORGONA 2000

általán nem mondható heraldikai programja mintha azt a zavart érzékeltetné, amely a két fejedelmet ingatag identitásuk és legitimitásuk miatt életükben és halálukban is körülengte. A címerekből is kitűnik, hogy inkább családjá, mintsem saját szuverén jogán tekinthette magát uralkodónak a királyné és a király fia. Ezt a zavart még fokozza, hogy az Erdély legszentebb helyén, a születő fejedelemség központjában eltemetett uralkodók síremlékén semmi sem utal arra, hogy ők Erdély első fejedelmeinek is számítottak, de a heraldikában az önálló erdélyi államcímer csak évtizedek múlva, a 17. század elején fog kialakulni.

A két síremléket szemlélve lehetetlen, hogy ne jusson eszünkbe a Szapolyaik felemelkedésének szimbóluma, a nádorok szepeshelyi kettős síremléke. Fejedelmi utódaik politikai sikereit a legmagasabb országos méltóságig eljutott szepesi grófok hihetetlenül gyors és sikeres karrierje alapozta meg, a szepesi káptalan székesegyházába temetkezett főurak azonban csak családi jelvényeiket véshettek gótikus ízlésű vitézi síremlékeikre, igaz, nemcsak egy, hanem két címerállatot váltogattak, melyeknek egyikét feltehetően hadi és politikai sikereikkel együtt „szerezték” Az özvegy királyné és fia, akiknek a gyorsan terjedő reneszánsz művészet stílusában készítette el tumbáját Báthory István, a későbbi lengyel király, már fejedelmi sírhelyet és síremléket érdemeltek ki, s a Szapolyai-ősök címerei mellé két középkori nagyhatalom, Magyarország és Lengyelország címerét is beemelték fejedelmi és halotti reprezentációjukba, igaz, Lengyelországot jóval hangsúlyosabban, mint a magyar országcímet, „sic fata volunt”

A Szapolyai családnak a középkori címerállattól, a farkastól a felségi címerekig tartó heraldikája feltehetően nyomot hagyott a kor erdélyi ízlésében, s talán egyik címerállatuk jelenik meg néhány erdélyi armálisban. Báthory István 1573-ban Keresztúry Kristófnak adományoz egyszarvút a címerében.⁷⁶ Báthori Zsigmond több címeradományában is egyszarvúval jutalmazza híveit, így 1590. november 25-én Zombatfalwai-Leorinczy Tamást, aki Kovacsóczi Farkas kancellár szervitora volt, s minden bizonnyal kancelláriai írnoka is, hiszen az armálisban az egyszarvú tollat tart. Pár héttel korábban egy raguzai származású gyulafehérvári kereskedőnek, Boskowitz Vincentiusnak adományoz egyszarvút címerében,⁷⁷ 1602-ben pedig Makói–Gazdag Bálint nyer egyszarvús armálist Báthori Zsigmondtól.⁷⁸ Bocskai István Simándi Kállay–Eötvös Jánosnak a sisakcímerben engedélyezi az egyszarvú viselését.⁷⁹

⁷⁶ NYULÁSZINÉ STRAUB 1987, 118. sz.

⁷⁷ MOL F 15 11. köt. f36., ff68–69.

⁷⁸ MOL F 15 34. köt. f179.

⁷⁹ NYULÁSZINÉ STRAUB, 1987. 224. sz.

RÖVIDÍTÉSEK

BTM = Budapesti Történeti Múzeum

MOL = Magyar Országos Levéltár, Budapest

DI = Diplomatikai gyűjtemény

F 15 = Kolozsmonostori konvent országos levéltára

V 1 = Magyar Országos Levéltár pecsétgyűjteménye

V 4 = Iratokról leszakadt eredeti pecsétek gyűjteménye

V 8 = Középkori pecsétek műanyag-másolatai

VMK = Východoslovenské múzeum, Košice (Kelet-Szlovákiai Múzeum, Kassa, Szlovákia)

BIBLIOGRÁFIA

ACSÁDY 1896

ACSÁDY Ignác: Magyarország három részre oszlásának története 1526–1608. *Magyar Nemzet Története V. köt.* Szerk.: SZILÁGYI Sándor. Athenaeum, Budapest, 1896.

ÁLDÁSY 1895

ÁLDÁSY Antal: Kistárkányi Dénes címeres levele = *Turul* 1895/4

BÁRCZAY 1897

BÁRCZAY Oszkár: A markusfalvi templom címeres emléktáblái = *Turul* 1897/2

CSÁNKI 1887

Dr. CSÁNKI Dezső: Harminczhatpecsétes oklevél 1511-ből = *Turul* 1887/1–2.

CSERGHEŐ 1887

CSERGHEŐ Géza: Heraldikai és sphragistikai adalékok a „Harminczhat pecsétes oklevél 1511-ből” című értekezéséhez = *Turul* 1887/3

CSOMA 1889

CSOMA József: A kassai dom szentségházán lévő címerek = *Turul* 1889/1

CSOMA 1896

CSOMA József: Zsigmond király címerlevelei = *Turul* 1896/1

CSOMA 1913

CSOMA József: *A magyar heraldika korszakai*. MTA, Budapest, 1913.

CSOMA–CSERGHEŐ 1890, Szapolyai Imre

CSOMA József–CSERGHEŐ Géza: Szapolyai Imre sírköve = *Archaeologiai Értesítő* X. [1890] 342–345.

CSOMA–CSERGHEŐ 1890, Szapolyai István

CSOMA József–CSERGHEŐ Géza: Szapolyai István és Csetneky István sírköve = *Archaeologiai Értesítő* X. [1890] 133–138.

DOMANOVSZKY (szerk.) é. n. [1939–1942]

DOMANOVSZKY Sándor (szerk.): *Magyar művelődéstörténet* I–IV. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, é. n. [1939–1942].

ESTÓK 2000

ESTÓK János: *Királynék Könyve. Magyarország királynői, királynéi, kormányzónei és fejedelemszonyai*. Helikon, Budapest, 2000.

FORSTER 1905–1913

Báró FORSTER Gyula: *Magyarország műemlékei* I–IV. Műemlékek Országos Bizottsága, Budapest, 1905–1913.

GIOVIO 1559

Dialogo dell'impresse militari et amoroze di Monsignor Giouio vescouo di Nocera. Con un ragionamento di Messer Lodouico Domenichi, nel medesimo soggetto. Con la tavola. In Lione, appresso Gviglielmo Roviglio [Guillaume Rouille], 1559

GIOVIO 1556

Ragionamento di Mons. Paolo Giovio sopra i motti e disegni d'arme e d'amore, che communemente chiamano impresse con un Discorso di Girolamo Ruscelli, intorno allo stesso soggetto. Venetia, Giordano Ziletti, 1556² (első kiadása: *Dialogo dell'impresse militari et amoroze* címen: Róma, 1555)

GIOVIO 1574

Dialogo dell'impresse militari et amoroze di Monsignor Giouio Vescouo di Nocera, et del S. Gabriel Symeoni Fiorentino. Con vn ragionamento di M. Lodovico Domenichi nel medesimo soggetto. Con la tavola. In Lyone, Appresso Guglielmo Rouillio, 1574.

GIOVIO[–SIMEONI] 1561

Le sententiose impresse di Monsignor Paulo Giovio, et del Signor Gabriel Symeoni, ridotte in rima per il detto Symeoni. In Lyone, apresso Gulielmo Roviglio [Guillaume Rouille], 1561.

GYULAI 1997

GYULAI Éva: Négyesi Szepessy János (†1746) és Zsigmond (†1768) halotti zászlaja a Herman Ottó Múzeum Történeti Gyűjteményében = *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXV–XXXVI*. [1997] 193–223.

GYULAI 2004

GYULAI Éva: Carmina in arma Zapolyana. Címerversek Szapolyai Borbála lengyel királyné (1512) és Szapolyai János Zsigmond választott király (1567) címeréről = *Publicationes Universitatis Miskolciensis Sectio Philosophica Tomus IX. Fasciculus 4. – Tanulmányok Kulcsár Péter 70. születésnapjára*. 2004. Karácsony hava. 83–90.

GYULAI 2008

GYULAI Éva: „SUA ALIENAQUE PIGNORA NUTRIT” – Szapolyai János király impresája. In: *Prokopp Mária–Festschrift*. Szerk. Tüskés Anna. Budapest, 2008. (Megjelenés alatt)

GYULAI (szerk.) 2005

GYULAI Éva (szerk.): *Az erdélyi fejedelmek oklevelei (1560–1689) – Erdélyi Királyi Könyvek*. DVD. Miskolci Egyetem BTK–Arcanum, Budapest, 2005.

HUSZÁR 1995

HUSZÁR Lajos: *Az erdélyi fejedelemség pénzverése*. Akadémiai, Budapest, 1995.

KÖPECZI (főszerk.) 1987

KÖPECZI Béla (főszerk.): *Erdély története I–III*. Akadémiai, Budapest, 1987.

MIKÓ 1985

MIKÓ Árpád: Az olomouci Alberti-corvina – Augustinus Olomucensis könyve = *Művészettörténeti Értesítő* 34. [1985]/1–2. 65–72.

MIKÓ 2000

MIKÓ Árpád: Csatajelent János Zsigmond fejedelem (†1571) gyulafehérvári síremlékéről. In: MIKÓ Árpád–SINKÓ Katalin (szerk.): *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. A Magyar Nemzeti Galériában 2000., márc. 17–szept. 24. között rendezett kiállítás katalógusa. MNG, Budapest, 2000.

NAGY 1857–1868

NAGY Iván: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal I–XII*. Ráth Mór, Pest, 1857–1868.

NYÁRY 1886

Báró Nyáry Albert: *A heraldika vezérfonala*. MTA, Budapest, 1886.

NYULÁSZINÉ STRAUB 1987

NYULÁSZINÉ STRAUB Éva: *Öt évszázad címerei a Magyar Országos Levéltár címereslevelein*. Corvina, Budapest, 1987.

ORGONA 2000

ORGONA Angelika: Jan Zygmunt. János Zsigmond lengyelországi udvara = *Folia Historica – A Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Évkönyve XXI.* [1998–1999]. 5–30.

PEKÁR 1974

PEKÁR Zsuzsa: Gedanken über die Probleme der Wappenhaltenden Engel = *Ars Decorativa. Az Iparművészeti Múzeum és a Hopp Ferenc Keletázsiai Művészeti Múzeum Évkönyve 2.* [1974] 17–31.

PTAŚNIK 1922

PTAŚNIK, Joannes: *Cracovia impressorum XV et XVI saeculorum. Monumenta Poloniae Typographica* Vol. 1. Leopoli, 1922.

RADOCSAY 1957

RADOCSAY, Dénes: Gótikus magyar címereslevelek = *Művészettörténelmi Értesítő* 6. [1957]/4. 271–294.

RAINER 1987

RAINER Pál: A Frangepán család címerváltozatai a XIV–XVI. században = *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 18. [1986] 353–364.

RESCH 1901

RESCH, Adolf: *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart.* Verein für Siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt, 1901.

RITOÓKNÉ SZALAY 2000

RITOÓKNÉ SZALAY Ágnes: Hunyadi János (†1456) gyulafehérvári síremlékének domborművei. In: MIKÓ Árpád–SINKÓ Katalin (szerk.): *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon.* A Magyar Nemzeti Galériában 2000. márc. 17–szept. 24. között rendezett kiállítás katalógusa. MNG, Budapest, 2000. 297–298.

SCHOENVISNER 1801

SCHOENVISNER, Stephanus: *Hungaricae rei numariae ab origine ad praesens tempus.* Budaë, 1801.

SIEBMACHER 1885–1893

J. SIEBMACHER: *Grosses und allgemeines Wappenbuch* I–IV. (IV. *Der Adel von Ungarn*) Bauer und Raspe, Nürnberg, 1885–1893.

SOLTÉSZNÉ 1961

SOLTÉSZNÉ Zoltánné: A magyarországi könyvdiszítés a XVI. században. Budapest, 1961.

SOÓS 1993

SOÓS Ferenc: János király 1527-es nagyszebeni aranyforintjának címerei = *Az Érem* XLIX. [1993]/2 26–29.

SOÓS 1998

SOÓS Ferenc: *A magyar fémpénzek feliratai és címerei.* Argumentum, Bu-

dapest, 1998.

SZABÓ 2003

SZABÓ Péter: A gyulafehérvári főtemplom, mint az erdélyi fejedelemség kultuszhelye. In: *Testis temporum. Tanulmányok a magyar művelődés történetéből*. ELTE TFK–Alapiskolai Tanárképzésért Alapítvány, Budapest, 2003. 7–15.

SZINVAJ 1883

SZINVAJ Lázár: Beatrix és Izabella királyné pecsétei = *Turul* 1883/2

Turul

Turul – A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye 1883–1950. CD-ROM (Digitális kiadás). Arcanum, Budapest, 2004

TYPOTIUS 1601–1603

TYPOTIUS, Jacobus: *Symbola divina et humana pontificvm imperatorum regum ex musseo Octavii de Strada civis Romani. Accessit brevis et facilis isagoge Jacobi Typotii*. Prága, 1601–1603. (Reprint: *Instrumenta Artium* Band 7. Akademische Druck–Verlagsanstalt, Graz, 1972)

UNGER 1997

Dr. UNGER Emil: *Magyar éremhatározó I–III*. Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, Budapest, 1997.

VARJU 1896, Czimertani

VARJU Elemér: Czimertani és sphragistikai emlékek az ezredéves országos kiállításon = *Turul* 1896/4

VARJU 1896, J. Siebmacher's

VARJU Elemér: (Könyvismertetés) J. Siebmacher's grosses und allgemeines Wappenbuch. Der Adel von Kroatien und Slavonien, bearbeitet Dr. Ivan von Bojničić, kgl. Kroat. Landesarchivar. Heft 1. Nürnberg, 1896 = *Turul* 1896/3

VERESS 1901

VERESS Endre: *Izabella királyné 1519–1559*. Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1901.

VÉGH 1998

VÉGH András: Budai királyi palota 1. Középkori idomtéglá töredékek. *Lapidarium Hungaricum – Magyarország Építészeti Töredékeinek Gyűjteménye* 4. Budapest I. Szerk. FELD István. Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest, 1998.

Rajz: Homola Krisztina (HK) és Sáfrány Andrásné (SA)

**WOLF OR UNICORN?
THE APPEARANCE OF THE POLITICS AND PRESTIGE
IN SZAPOLYAI'S COAT OF ARMS**

ÉVA GYULAI

The Szapolyai-family rose up in the time of the Hunyadis and it's shields are very important sources of this period's political and power representation. In the age of the Turkish occupation and the Transilvanian Pricipality the Hungarian noble's taste and mentality changed, which was mirrored in the Szapolyai family's shields also. Imre Szapolyai, palatine of Hungary used first the wolf offensively standing and rising from a trial hill with a star and the Moon. All the members of the family used this version, just János Szapolyai was, who completed this version with the internationally popular rearing unicorn in a divided escutcheon. The Szapolyai family's shield variations show the determining Hungarian noble shield-types, which used to apply natural elements, like the wolf. Their coat of arms the Szapolyais didn't get from the king, but they started to use in the 15. century, when the family rose up. The Szapolyais political connection to the Hunyadi family was very strong which became evident, when King János united his family shield with the country's one, in the same way like Mátyás. He went further when on his triple gold forint the wolf and, similarly to renaissance rulers, his own portrait appeared. The wolf which symbolized the family, remained in the shield of János's widow, Izabella and his son János Zsigmond with Polish and Milan elements. However the family died out with János Zsigmond, the elements of their representation lived on.